

ΕΙΣΑΓΩΓΗ*

Η απελευθέρωση της σκέψης

Ακόμα και αυτή η ύπαρξη της Κίνας δημιουργεί προβλήματα για τους δυτικούς αναλυτές της παγκόσμιας ιστορίας. Η Βίβλος δεν αναφέρει τίποτα για την Κίνα. Ο Χέγκελ τοποθετεί τις απαρχές της παγκόσμιας ιστορίας στην πρωτόγονη Κίνα, και το τέλος της –ύστερα από συνεχή βελτιωτική πορεία– στον γερμανικό πολιτισμό. Η θέση του Φουκουγιάμα για το «τέλος της ιστορίας» αντικαθιστά απλώς τη Γερμανία με την Αμερική. Ξαφνικά, όμως, η Δύση ανακαλύπτει ότι στα ανατολικά της υπάρχει πράγματι αυτή η Κίνα: μια τεράστια αυτοκρατορία, με μακρά ιστορία και λαμπρό παρελθόν. Ένας ολόκληρος νέος κόσμος αναδύεται.

Gan Yang, *Οι τρεις μεγάλες παραδόσεις στη νέα εποχή:*

*Η ώσμωση των τριών παραδόσεων και η εκ νέου
ανάδυση του κινεζικού πολιτισμού¹*

Πολύ λίγα πράγματα απ' όσα θα συμβούν κατά τη διάρκεια της ζωής μου θα μνημονεύονται και μετά το θάνατό

* Πολλές από τις παραπομπές στους κινέζους στοχαστές που αναφέρονται στο βιβλίο προέρχονται από συνεντεύξεις μαζί τους. Αυτές δεν περιλαμβάνονται στις υποσημειώσεις προκειμένου να μην επιβαρυνθεί ο αναγνώστης.

μου. Ακόμα και η 11η Σεπτεμβρίου ή ο πόλεμος στο Ιράκ –γεγονότα που μας συγκλόνισαν, που στοίχισαν αθώες ζωές και έκριναν εκλογικές αναμετρήσεις– θα ξεθωριάσουν σταδιακά μέχρι να γίνουν απλώς υποσημειώσεις στα ιστορικά συγγράμματα. Η άνοδος όμως της Κίνας είναι διαφορετικό πράγμα: αποτελεί το θέμα της εποχής μας και οι επιπτώσεις του θα αντηχούν στα αυτιά πολλών επερχόμενων γενεών. Όπως η άνοδος και η πτώση της Ρώμης, της Οθωμανικής και της Βρετανικής Αυτοκρατορίας, ή της Σοβιετικής Ένωσης, πρόκειται για το υλικό πάνω στο οποίο οικοδομούνται οι μεγάλες αφηγήσεις. Για πρώτη φορά μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, μια μη δυτική χώρα παίζει στην παγκόσμια πρώτη κατηγορία: η Κίνα στέκεται δίπλα στις ΗΠΑ και στην Ευρώπη ως συνδιαμορφωτής της παγκόσμιας τάξης πραγμάτων.

Οι διαστάσεις της Κίνας μάς αφήνουν άναυδους: οι στατιστικές που την αφορούν εκφεύγουν των αντιληπτικών μας δυνατοτήτων. Διαθέτοντας το ένα πέμπτο του πληθυσμού της γης, η είσοδος της Κίνας στην παγκόσμια αγορά σχεδόν διπλασίασε το εργατικό δυναμικό της υφηλίου. Ήδη, τα μισά από τα ρούχα και τα παπούτσια που παράγονται παγκοσμίως φέρουν το σήμα «Made in China», ενώ η Κίνα παράγει και τους περισσότερους ηλεκτρονικούς υπολογιστές στον κόσμο. Η κινεζική βουλγαμία για πάσης φύσεως πόρους καταβροχθίζει ήδη το 40% της παγκόσμιας παραγωγής τσιμέντου, το 40% της εξόρυξης άνθρακα, το 30% του παραγόμενου χάλυβα και το 12% των πηγών ενέργειας. Η Κίνα έχει ενσωματωθεί σε τέτοιο βαθμό στην παγκόσμια οικονομία, ώστε η ανάπτυξη της να επιφέρει άμεσες συνέπειες στην καθημερινή μας ζωή: διπλασιασμός των τιμών του πετρελαίου, πτώση

των τιμών των υπολογιστών, στήριξη της αμερικανικής οικονομίας για να επιπλεύσει ενώ συγχρόνως καταβαράθρωση της ιταλικής βιομηχανίας υποδημάτων.

Η ταχύτητα με την οποία συντελούνται οι αλλαγές αυτές σοκάρει ακόμα περισσότερο. Η οικοδομική δραστηριότητα στη Σανγκάη έχει λάβει τέτοιες διαστάσεις ώστε ο χάρτης της πόλης πρέπει να αναθεωρείται κάθε δεύτερη εβδομάδα. Κάθε χρόνο, μια πόλη στο μέγεθος του Λονδίνου ξεφυτρώνει κατά μήκος του Δέλτα του Κίρι-νου Ποταμού. Στην πορεία προς τους Ολυμπιακούς αγώνες του 2008, η Κίνα πραγματοποιεί έργα οδοποιίας ισοδύναμα με τέσσερεις φορές το γύρο της γης. Η Κίνα οδήγησε 300 εκατομμύρια ανθρώπους από την αγροτική καθυστέρηση στη νεωτερικότητα μέσα σε μόλις τριάντα χρόνια, πράγμα που αντιστοιχεί με τη διαδικασία εκβιομηχάνισης που συντελέστηκε στη Δύση μέσα σε δύο αιώνες. Αν συνεχιστούν οι σημερινοί ρυθμοί ανάπτυξης –ένα μεγάλο *αν*, είναι αλήθεια– η Λαϊκή Δημοκρατία θα μπορούσε να υπερκεράσει τις ΗΠΑ και να γίνει η μεγαλύτερη οικονομία στον κόσμο πολύ πριν το 2050.

Η επικέντρωση όμως αυτή στο μέγεθος, στην ταχύτητα και σε άλλα μετρήσιμα στατιστικά στοιχεία μάς οδηγεί σε ένα βαθύτερο ερώτημα: η άνοδος της Κίνας θα αλλάξει τη φύση του κόσμου μας; Αρχίζουμε μεν να συνηθίζουμε την προϊούσα επιρροή της Κίνας στην παγκόσμια οικονομία, θα μπορούσε όμως να μας κάνει να αναδιαμορφώσουμε τις ιδέες μας για την πολιτική και την εξουσία; Η Κίνα αποτελεί την πρώτη χώρα μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου η οποία διαθέτει τη δυνατότητα, το μέγεθος και την πλανητική διάσταση που της επιτρέπει να διαμορφώσει τον κόσμο με βάση τη δική της εικόνα. Τα τεράστια

εσωτερικά της προβλήματα την ωθούν στην αναζήτηση ενός νέου μοντέλου παγκοσμιοποίησης. Και οι τεράστιες διαστάσεις της έχουν ως συνέπεια ότι άλλες οικονομίες και έθνη που συνδέονται με αυτήν –από την Αμερική μέχρι τη Ζιμπάμπουε– θα χρειαστεί να αναθεωρήσουν τα δικά τους συστήματα προκειμένου να συμβαδίσουν με τις νέες ιδέες της Κίνας για την οικονομική ανάπτυξη, την πολιτική μεταρρύθμιση και την παγκόσμια τάξη πραγμάτων. Η Κίνα αρχίζει να σκέφτεται αυτόνομα. Και εξαιτίας των εκπληκτικών οικονομικών της επιδόσεων, οι άνθρωποι σε όλο τον κόσμο αρχίζουν να ακούν και να αντιγράφουν το κινεζικό μοντέλο.

Αυτή όμως η ιστορία της πνευματικής αφύπνισης της Κίνας έχει μελετηθεί πολύ λιγότερο από την οικονομική της αναγέννηση, με την οποία έχουμε πλέον εξοικειωθεί. Ενώ μελετάμε εντατικά τις ιδέες διάφορων ομάδων της αμερικανικής διανόησης –από τους νεο-ρεαλιστές μέχρι τη θρησκευόμενη Δεξιά– πόσοι από μας είναι σε θέση να ονομάσουν περισσότερους από πέντε ως δέκα σύγχρονους κινέζους συγγραφείς ή στοχαστές; Ποιος γνωρίζει τι μέλλον ονειρεύονται για τη χώρα τους και για τον κόσμο που αυτή διαμορφώνει; Ιδίως οι Ευρωπαίοι και οι Αμερικανοί δεν διαθέτουν τον κατάλληλο εξοπλισμό προκειμένου να απαντήσουν στα ερωτήματα αυτά. Από την εποχή που γάλλοι και βρετανοί ιεραπόστολοι ταξίδεψαν για πρώτη φορά στην Ανατολή, η Δύση εστίασε την προσοχή της σε όσα ήθελε να πάρει από την Κίνα και στο πώς να την προσηλυτίσει στον δυτικό τρόπο ζωής. Εσφαλμένα πιστέψαμε ότι όσο η Κίνα θα αναπτυσσόταν και θα πλούτιζε, τόσο θα μας έμοιαζε περισσότερο.

Περιστασιακός σινολόγος

Η Κίνα άρχισε να αναρριχάται αργά αλλά σταθερά από τη δεκαετία του '90. Τότε, για τους περισσότερους αναλυτές, αποτελούσε ακόμα αντικείμενο μελέτης μόνο από περιφερειακούς ειδικούς ή από ευφάνταστους επιχειρηματίες που ονειρεύονταν να δημιουργήσουν σύντομα τεράστιες περιουσίες, αλλά έβγαιναν στην πραγματικότητα πολλαπλά χαμένοι. Όμως, σε κάποια στιγμή περί τα τέλη της χιλιετίας, η Κίνα έπαψε να αποτελεί αντικείμενο μελέτης από ειδικούς. Από τη δική μου σκοπιά, ως διευθυντή ομάδας προβληματισμού για θέματα εξωτερικής πολιτικής στο Λονδίνο, θυμάμαι να παρατήρησα ξαφνικά ότι σχεδόν κάθε παγκόσμια πρόκληση είχε αποκτήσει κινεζική διάσταση: από την ανάπτυξη της Αφρικής μέχρι τη μεταρρύθμιση του συστήματος των Ηνωμένων Εθνών, από το γύρο εμπορικών διαπραγματεύσεων της Ντόχα μέχρι το πυρηνικό πρόγραμμα του Ιράν, από τη γενοκτονία στο Νταρφούρ μέχρι τις τιμές του πετρελαίου στη Βενεζουέλα. Η Κίνα έπαψε να είναι απλά μια μεγάλη χώρα με την οποία επιλέγει κάποιος να έχει καλές εμπορικές ή διπλωματικές σχέσεις. Αρχισε να γίνεται αναπόσπαστο τμήμα της παγκόσμιας πολιτικής σκηνής, πλανητικός παράγων με τον οποίο έπρεπε κανείς να αναμετρηθεί. Με όρους πολιτικής επιρροής, η Κίνα έπαψε να μοιάζει με άλλες μεγάλες αναπτυσσόμενες χώρες όπως η Ινδία και η Βραζιλία. Εξελίχτηκε σε κάτι τελείως καινούριο: σε μινιατούρα των ΗΠΑ. Αιφνιδίως αντιλήφθηκα ότι χωρίς να κατανοήσουμε την Κίνα, είναι αδύνατο να καταλάβουμε την παγκόσμια πολιτική κατάσταση.

Δεν θα ξεχάσω ποτέ την πρώτη μου επίσκεψη στην Κι-

νεζική Ακαδημία Κοινωνικών Επιστημών (ΚΑΚΕ) στο Πεκίνο. Με καλωσόρισε ο Wang Luolin, αντιπρόεδρος της Ακαδημίας (του οποίου ο παππούς είχε μεταφράσει στα κινεζικά το *Κεφάλαιο* του Κ. Μαρξ) και ο Huang Ping (πρώην ερυθροφρουρός που ήταν τότε συνεκδότης της εφημερίδας γραμμάτων και τεχνών *Dushu*). Καθισμένοι σε υπερυψωμένες πολυθρόνες –που ήταν τοποθετημένες παράλληλα κατά μήκος του τοίχου προκειμένου να προστατεύονται τα νώτα των φιλοξενούντων και των προσκεκλημένων τους από ενδεχόμενες εχθρικές επιθέσεις– πήραμε σε ιεροτελεστική ατμόσφαιρα το τσάι μας και συστηθήκαμε. «Το Κέντρο Εξωτερικής Πολιτικής», άρχισα να λέω, «ιδρύθηκε πριν από τέσσερα χρόνια. Διαθέτει περίπου είκοσι μόνιμους συνεργάτες, δημοσιεύει περί τις 25 πολιτικές εκθέσεις ετησίως και φιλοξενεί καμιά πενήνταριά σπουδαστές». Ο Wang Luolin κατένευσε ευγενικά και χαμογέλασε πριν εκφωνήσει τη θανατερή του απάντηση: «Η ΚΑΚΕ είναι το ανώτατο ακαδημαϊκό ίδρυμα ερευνών στα πεδία της φιλοσοφίας και των κοινωνικών επιστημών. Διαθέτει πενήντα κέντρα ερευνών που καλύπτουν 260 πρωτεύοντα και δευτερεύοντα γνωστικά πεδία και απασχολεί 4.000 μόνιμους ερευνητές». Όπως μίλαγε, αισθάνθηκα να μικραίνω ανάμεσα στα μπράτσα της τεράστιας πολυθρόνας μου: ολόκληρη η βρετανική κοινότητα μελετητών που εργάζονται σε ερευνητικά κέντρα πολιτικών μελετών (think-tanks) μετράει μερικές εκατοντάδες μέλη. Σε ολόκληρη την Ευρώπη εργάζονται δυο-τρεις χιλιάδες ερευνητές, ακόμα δε και οι ΗΠΑ δεν πρέπει να απασχολούν πάνω από 10.000. Όμως, εδώ στην Κίνα, ένα μόνο ίδρυμα –και υπάρχει περίπου άλλη μια ντουζίνα τέτοιων ερευνητικών κέντρων μόνο στο Πε-

κίνο- απασχολεί 4.000 ερευνητές. Ανακάλυψα αργότερα ότι ακόμα και εργαζόμενοι στην ΚΑΚΕ πιστεύουν ότι πολλοί από τους ερευνητές αυτούς υποαπασχολούνται, αλλά οι αριθμοί και μόνο αποδείχθηκαν ικανοί να με τρομοκρατήσουν σ' αυτή την πρώτη συνάντηση.

Οι δηλώσεις του Wang Luolin σχετικά με τα μεγέθη ήταν μόνον η αρχή μιας καλοσχεδιασμένης στρατηγικής για τον εντυπωσιασμό και τον συνακόλουθο προσεταιρισμό εξωτερικών συνεργατών. Περάσαμε πολλές ώρες ευγενικών γενικών συζητήσεων χωρίς να θίγουμε καμία ειδική παράμετρο της συνεργασίας μας. Αυτές οι περιττές ιεροτελεστικές φιλοφρονήσεις, που στερούνται εμφανούς ουσίας και κατεύθυνσης, έχουν γίνει επί αιώνες αντικείμενο επεξεργασίας από τους Κινέζους προκειμένου να ακυρώνουν τις δυτικές διαπραγματευτικές στρατηγικές και να δεσμεύουν τους ξένους στον κινεζικό τρόπο ρύθμισης των υποθέσεων, που βασίζεται σε δίκτυα προσωπικών σχέσεων παρά σε συμβατικές υποχρεώσεις. Στην αρχή του ταξιδιού μου έλπιζα να έχω μια σύντομη εισαγωγή στην κινεζική πραγματικότητα, να μελετήσω τα βασικά και να επιστρέψω. Αφού όμως πέρασα μερικές ώρες, που μου φάνηκαν εβδομάδες, σ' αυτές τις εισαγωγικές συναντήσεις, σιγοπίνοντας τσάι και ανταλλάσσοντας αστεϊσμούς, τελικά αφομοιώθηκα.

Εισχώρησα σιγά σιγά στον κρυφό κόσμο διανοουμένων, στοχαστών και ακτιβιστών που εξέφραζαν μεγαλεπήβολες σκέψεις. Κατάλαβα γρήγορα ότι θα χρειαζόνταν περισσότερα πράγματα από μερικές επισκέψεις στο Πεκίνο και στη Σανγκάη προκειμένου να συλλάβω το μέγεθος και τη φιλοδοξία του εσωτερικού διαλόγου που διεξάγεται στην Κίνα. Αποφάσισα ότι ήθελα να αφιερώ-

σω μερικά από τα επόμενα χρόνια της ζωής μου για να κατανοήσω αυτές τις ριζοσπαστικές εξελίξεις, να συλλέξω στοιχεία γι' αυτή τη ζώσα ιστορία που εκτυλίσσετο μπροστά στα μάτια μου. Έτσι έγινα, ούτως ειπείν, περιστασιακός σινολόγος, επισκεπτόμενος το Πεκίνο τόσο συχνά, που σύντομα το αισθάνθηκα σαν δεύτερη κατοικία μου. Και μετά από κάθε επίσκεψη, η εμπλοκή μου στα πεπρωμένα της Κίνας γινόταν όλο και βαθύτερη. Απέκτησα οικειότητα με πολλούς από τους νέους κινέζους στοχαστές και παρακολούθησα τη διαχρονική εξέλιξη των θεωρητικών τους αναζητήσεων που τις εντάσσουν στις θεαματικές αλλαγές που συντελούνται στη χώρα τους. Τους είδα να δανείζονται δυτικές αντιλήψεις και να τις προσαρμόζουν στη νέα προσέγγιση της Κίνας για τον κόσμο – ολοκληρώνοντας τη διανοητική διαδρομή που είχε αρχίσει η χώρα όταν για πρώτη φορά ήρθε σε επαφή με τη Δύση τον 19ο αιώνα.

Το «επίπεδο μηδέν» της Κίνας

Το παλιό Θερινό Ανάκτορο στο Πεκίνο ήταν τόσο μεγάλο όσο μια πόλη. Όσοι το επισκέφθηκαν είπαν ότι ήταν πιο μεγαλοπρεπές και από τις πυραμίδες, τελειότερο και από τον Παρθενώνα και πλέον υπερβατικό και από αυτή την Παναγία των Παρισίων. Ακόμα και ο Victor Hugo, κάποιος που δεν εφείδετο κοσμητικών επιθέτων, δυσκολεύτηκε να περιγράψει το κάλλος του: «ονειρικό κατασκευάσμα από μάρμαρο, νεφρίτη, χαλκό και πορσελάνη», είπε, «καλυμμένο με μετάξι, εδώ κοιμητήριο, πιο πέτρα χαρέμι... σκαλισμένο, ζωγραφισμένο, από αρχιτέκτο-

νες-ποιητές που έκτισαν χίλια και ένα όνειρα των χιλίων και μιας νυκτών, πρόσθεσαν κήπους, λίμνες, αφρίζοντες καταρράκτες, κύκνους, υβίσκους, παγώνια, με μια λέξη σκεφετείτε ένα είδος πανέμορφου καταφυγίου της ανθρωπίνης φαντασίας με μορφή ναού ή ανακτόρου, κάπως έτσι ήταν αυτό το οικοδόμημα».²

Το κτήριο όμως αυτό, που έκανε 150 χρόνια να κτιστεί, έγινε παρανάλωμα ιμπεριαλιστικού εμπρησμού όταν το κατέλαβαν βρετανικά και γαλλικά στρατεύματα το 1860. Ότι έχει μείνει σήμερα δεν είναι παρά θλιβερά απομεινάκια και ανακατασκευασμένα μέλη που αποτυγχάνουν οικτρά να αποκαταστήσουν την παρελθούσα δόξα του ανακτόρου. Τα αποσαθρωμένα κατάλοιπα του κτίσματος συντηρήθηκαν προσεκτικά από τις διαδοχικές κινεζικές κυβερνήσεις. Όπως το σημείο μηδέν των δίδυμων πύργων της Νέας Υόρκης, παίζουν και αυτά καθοριστικό ρόλο για την κινεζική ψυχή – πιθανότατα εξίσου μεγάλο ρόλο με εκείνα τα μνημεία που στέκουν ακόμα όρθια. Η μνήμη του Θερινού Ανακτόρου, «Yuanmingyuan» όπως λέγεται στα κινεζικά, δρα ως ανοιχτή πληγή η οποία ξαναανοίγει κάθε φορά που οι πολίτες πρέπει να κινητοποιηθούν ή να ξαναθυμηθούν ότι το Κομμουνιστικό Κόμμα έσωσε την Κίνα από την ξένη επέμβαση. Το Yuanmingyuan αποτελεί φυσική συσσωμάτωση του «αιώνα της ταπεινώσης» που εκτείνεται από την ήττα της Κίνας στον Πόλεμο του Οπίου το 1840, μέσω της απώλειας της Φορμόζας (σημερινής Ταϊβάν), τις διάφορες ιαπωνικές επιδρομές και τον εμφύλιο πόλεμο, μέχρι την Κομμουνιστική Επανάσταση το 1949.

Για ορισμένους διανοουμένους, τα ερείπια του Yuanmingyuan διηγούνται επίσης μιαν ακόμα ιστορία

για τη σύγχρονη Κίνα. Η ιστορία αυτή δεν αφορά στις καταστροφές που προξένησαν οι αποικιοκρατικές δυνάμεις στην Κίνα, αλλά στα δεινά που επιδαπήλευσαν οι Κινέζοι στους εαυτούς τους εισάγοντας και εφαρμόζοντας εσφαλμένα ξένες ιδέες. Τον Ιούλιο του 2006, ο Zhang Guangtian, πρωτοπόρος θεατρικός σκηνοθέτης, ανέβασε ένα αμφιλεγόμενο έργο με τον τίτλο *Yuanmingyuan*, στο οποίο δραματοποιεί την ατέρμονη απαίτηση εκσυγχρονισμού της Κίνας με την εισαγωγή ιδεών από το εξωτερικό, μια ιστορία που οδήγησε την Κίνα να ολισθήσει από μια ολοκληρωτική φιλοσοφία σε μιαν άλλη. Το έργο του Zhang Guangtian έθεσε στους συμπατριώτες του ένα αιρετικό αμείλικτο ερώτημα: ποιος κατέστρεψε πράγματι το Yuanmingyuan; Μεταθέτοντας τον κεντρικό άξονα από τις αποικιοκρατικές δυνάμεις στον κινεζικό λαό, έδειξε πώς οι ίδιοι οι Κινέζοι έγιναν συνεργοί στην καταστροφή αυτής της εθνικής εικόνας την οποία χειρίζεται μεταφορικά ως ενσάρκωση των ονείρων και των ιδανικών τους.

Η ιστορία αρχίζει το 1860 με μια ομάδα τριών χωρικών που περιφέρονται άσκοπα, διαμαρτυρούμενοι με πικρά λόγια για την έλλειψη φροντίδας του αυτοκράτορα προς τους απλούς ανθρώπους του λαού. Όταν πλησιάζει ένας βρετανός στρατιώτης, οι χωρικοί τον ενθαρρύνουν να επιτεθεί κατά του αυτοκρατορικού ανακτόρου ώστε να λεηλατήσουν τα απομεινάρια. Οι ίδιοι τρεις ηθοποιοί μεταμορφώνονται ύστερα σε ιδεαλιστές φοιτητές –μέλη του κινήματος «Επιστήμη και Δημοκρατία» του 1919– οι οποίοι καταπατούν τα «φεουδαρχικά» ερείπια προκειμένου να υποδηλώσουν την προσχώρησή τους στη δυτική νεωτερικότητα. Στην επόμενη σκηνή, οι ίδιοι ηθοποιοί

επανερχονται ως ερυθροφρουροί της Πολιτιστικής Επανάστασης, που μετατρέπουν ό,τι έχει απομείνει σε ορυζώνα προκειμένου να υπογραμμίσουν το επαναστατικό τους πάθος. Οι ερυθροφρουροί γίνονται εν συνεχεία γραφειοκράτες της δεκαετίας του '80 που πλουτίζουν μετατρέποντας την ιερή τοποθεσία σε τουριστικό πάρκο αναψυχής. Η δράση μεταφέρεται τελικά στο 2005, οπότε οι ίδιοι πάντα ηθοποιοί υποδύονται τοπικούς άρχοντες που επενδύουν εσωτερικά τις λίμνες του Yuanmingyuan με φύλλα πλαστικού προκειμένου να εξοικονομήσουν νερό, προκαλώντας τέτοια οικολογική ζημιά, που οδηγεί στη σύσταση της πρώτης στα χρονικά της Κίνας δημόσιας ακρόασης για περιβαλλοντικά ζητήματα.

Η δεύτερη πράξη του έργου του Zhang Guangtian συνίσταται σε μια έξω από τα δόντια παρουσίαση των προβλημάτων που προέκυψαν από την πρόσφατη άκριτη προσχώρηση της Κίνας στην οικονομία της αγοράς: ρύπανση του περιβάλλοντος, διαφθορά των δημοσίων υπαλλήλων, άνοιγμα της ψαλίδας μεταξύ πλουσίων και φτωχών, άθλιες συνθήκες εργασίας στα ορυχεία. Το έργο θέτει το ακροατήριο ενώπιον της ανάγκης να αναλάβουν οι ίδιοι οι Κινέζοι την ευθύνη για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν παρά να τη ρίχνουν στους ξένους επιδρομείς. Το μήνυμα του συγγραφέα είναι ισορροπημένο: δεν προτρέπει τη χώρα να κλείσει τις πόρτες της στον έξω κόσμο, αλλά καλεί τους συμπολίτες του να ανοίξουν τον δικό τους δρόμο προς το μέλλον, παρά να υιοθετούν τυφλά τις δυτικές ιδέες και αγαθά. Το έργο του δίνει δραματική διάσταση στο ερώτημα που κινητοποιεί σήμερα την πατρίδα του: τι χρειάζεται να κάνει η Κίνα προκειμένου να πάρει στα χέρια της τον έλεγχο των πεπρωμένων της;

Υπό τη σκιά της παγκοσμιοποίησης

Όλο και περισσότεροι κινέζοι στοχαστές πιστεύουν ότι από τότε που η χώρα τους απέδρασε από το χάος της Πολιτιστικής Επανάστασης, απλά αντικατέστησε τη σκιά του μαοϊσμού με μια άλλη φονταμενταλιστική φιλοσοφία: με τη λατρεία των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής. Παραπονούνται ότι από τη στιγμή που ο Deng Xiaoping άνοιξε τις πόρτες της Κίνας στον έξω κόσμο, οι ΗΠΑ εισέβαλαν στο εσωτερικό της. Η φιλοσοφία τους για την αγορά θέτει τους κανόνες της οικονομικής ανάπτυξης. Οι απαιτήσεις τους για περισσότερη δημοκρατία καθορίζουν τις σταθερές της πολιτικής μεταρρύθμισης. Και η εξωτερική τους πολιτική ορίζει τι είναι αποδεκτό και τι όχι σε παγκόσμιο επίπεδο. Οι ΗΠΑ ανέλαβαν το ρόλο κάποιου παντοδύναμου θεού του οποίου οι διαθέσεις προσδιορίζουν τις καιρικές συνθήκες. Με τον ίδιο τρόπο που οι κινέζοι χωρικοί ζούσαν παλιά με τον διαρκή φόβο της θείας δίκης, ο κύριος στόχος της Κίνας ήταν πλέον να αποφύγει την οργή του ηγεμόνα, ακολουθώντας μια εξωτερική πολιτική που κρύβει τη «λάμψη» της κάτω από δουλοπρεπείς σχεδόν συμπεριφορές προβαίνοντας σε τελετουργικές θυσίες σε ζητήματα από τη Βόρεια Κορέα μέχρι το Σουδάν προκειμένου να ικανοποιήσει τις απαιτήσεις των ΗΠΑ.

Σε κάθε περίπτωση, ο εκσυγχρονισμός ταυτίστηκε –στις δεκαετίες του '80 και του '90– με τον εξαμερικανισμό. Επιφανειακά, η Κομμουνιστική Κίνα απέβαλε το κόκκινο πανωφόρι της και το αντικατέστησε με νέο, γεμάτο από τα σύμβολα της μαζικής κατανάλωσης – τα Starbucks διαπέρασαν τα τείχη της Απαγορευμένης Πό-

λης, τα McDonalds και τα KFC γέμισαν τους δρόμους και τα εμπορικά κέντρα των αστικών περιοχών, ενώ τα παιδιά έμαθαν να επικοινωνούν με χολιγουντιανής έμπνευσης προσαγορεύσεις: «get real!» Όπως ισχυρίστηκε ο πολιτικός επιστήμων Yu Keping, «το αμερικανικό όνειρο αποτελεί υπέρτατο ιδανικό για τη νέα γενιά που μεγάλωσε μετά τις μεταρρυθμίσεις. Κάθετι στις ΗΠΑ, περιλαμβανομένων των ανθρώπων, των θεσμών, της οικονομίας, του πολιτισμού και της χώρας ολόκληρης, θεωρείται τόσο τέλειο, που το αμερικανικό φεγγάρι έγινε πιο στρογγυλό από το φεγγάρι της Κίνας!»³

Σε ένα κάπως βαθύτερο επίπεδο, η Κίνα αναγκάστηκε να προσαρμοστεί στους κανόνες της παγκοσμιοποιημένης υφελίας που οδηγείται από το αμερικανικό κεφάλαιο και την αμερικανική στρατιωτική ισχύ. Στο πλαίσιο αυτό –που βαφτίστηκε «επίπεδος κόσμος» από τον δημοσιογράφο Thomas Friedman– όλα τα έθνη-κράτη χάνουν τον έλεγχο της μοίρας τους, ωθούμενα εκτός οικονομικής σφαίρας από τις ιδιωτικοποιήσεις, εκτός πολιτικής σφαίρας από το «Τρίτο Κύμα» εκδημοκρατισμού, και εκτός πεδίου εξωτερικής πολιτικής από τις απάτριδες κεφαλαιοκρατικές δυνάμεις, από την τρομοκρατία και το διεθνές εμπόριο. Πολλοί κινέζοι στοχαστές ανησυχούν ότι, εναγκαλιζόμενη τα οφέλη της παγκοσμιοποίησης, η Κίνα κινδυνεύει να “ισοπεδωθεί” και να καταντήσει απλό εξάρτημα της αμερικανικής πολιτικής ιδεολογίας.

Ο Wang Xiaodong, ένας εκ των νεόκοπων κινέζων εθνικιστών, ισχυρίζεται ότι η άκριτη αποδοχή των αμερικανικών ιδεών πηγάζει από μια μορφή αυτο-απέχθειας. Κατά τη γνώμη του, πολλοί διανοούμενοι του Πεκίνου τη δεκαετία του '80 αντιμετώπισαν τον κινεζικό λαό ως κα-

τώτερο έθνος με κατώτερη ιστορία: «Πιστεύω ότι τούτο δεν διαφέρει πολύ από το ρατσισμό του Χίτλερ», γράφει, «ενώ η μόνη διαφορά μεταξύ αυτών [δηλ. των κινέζων διανοουμένων] και του Χίτλερ είναι ότι αυτοί [οι Κινέζοι] κατεύθυναν το φυλετικό τους μίσος εναντίον της ίδιας τους της φυλής. Για το λόγο αυτό χρησιμοποιώ τον όρο “ανάστροφος ρατσισμός”». ⁴ Αν και η αναλογία που μετέρχεται ο Wang Xiaodong φαίνεται ακραία και άτοπη για τους περισσότερους κινέζους και δυτικούς αναγνώστες του, τα επιχειρήματά του είναι ενδεικτικά μιας έντονης αίσθησης πνευματικής ανασφάλειας που ακολουθεί την Κίνα στο πέρασμά της από τη μια στην άλλη ακραία ιδεολογία.

Η Απελευθέρωση

Το 1993, ο Cui Zhiyuan, καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Tsinghua, που δίδασκε τότε στο Τεχνολογικό Ινστιτούτο της Μασαχουσέτης (MIT), δημοσίευσε ένα σημαδιακό άρθρο που καλούσε για μια νέα «απελευθέρωση της σκέψης», υποστηρίζοντας ότι αφού ελευθερώθηκαν από τα δεσμά του ορθόδοξου μαρξισμού, οι κινέζοι διανοούμενοι θα όφειλαν να απελευθερωθούν και από τον άκριτο θαυμασμό του δυτικού καπιταλισμού. ⁵ Στόχος του ήταν να σπάσει τον «φαύλο κύκλο» που έκανε κάθε γενιά στην Κίνα να ασπάζεται και μια νέα ιδεολογία, ενθαρρύνοντας τους συμπατριώτες του να σκεφτούν για τους εαυτούς τους. Αντί να υιοθετούν το αξίωμα «δεν υπάρχει εναλλακτική λύση» στη νεο-φιλελεύθερη ατζέντα, υποστήριξε ότι η Κίνα μπορεί να αντλήσει από πολλές πηγές

προκειμένου να χαράξει νέους δρόμους, ή –όπως το διατύπωσε– μια «εναλλακτική νεωτερικήτητα».

Το κάλεσμά του έπεσε αρχικά στο κενό. Η Κίνα μόλις έβγαινε από τη σφαγή της πλατείας Tiananmen. Οι περισσότεροι διανοούμενοί της είτε ήταν τρομοκρατημένοι από τη βίαιη αντίδραση της κυβέρνησης στις διαμαρτυρίες είτε είχαν συμβιβαστεί με το Κομμουνιστικό Κόμμα είτε ζούσαν εξόριστοι στο εξωτερικό. Οι κομματικοί ιθύνοντες ξανάρχισαν τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις και οι υπόλοιπες ελίτ ήταν απασχολημένες με επικερδείς επιχειρηματικές δραστηριότητες. Οι ιδέες όμως του Cui Zhiyuan άρχισαν να ασκούν επιρροή σήμερα, καθώς η οικονομική ανάπτυξη της χώρας οδηγεί σε νέα αυτοπεποίθηση.

Ακόμα και ο εθνικιστής Wang Xiaodong παραδέχτηκε ότι η χώρα του εξέρχεται από την περίοδο του «ανάστροφου ρατσισμού». ⁶ Σε πρόσφατη ομιλία του, χρησιμοποίησε τα λόγια ενός γνωστού επιχειρηματία προκειμένου να διατυπώσει τη γνώμη του: «Τη δεκαετία του '80 ταξίδεψα για πρώτη φορά εκτός Κίνας, πήγα στη Σιγκαπούρη... Εντυπωσιάστηκα από τον πολιτισμό, την τεχνολογική πρόοδο, το αστικό μεγαλείο, την ένταση της ζωής εκεί. Η αντιπροσωπεία μας διερωτάτο αν θα μπορούσαμε να έχουμε μια πόλη σαν τη Σιγκαπούρη σε πενήντα χρόνια! Δεν είχαμε δίκιο. Η ιστορία απέδειξε ότι πλανώμαστε. Δεν χρειάστηκαν παρά μόνο 25 χρόνια. Πέρυσι ξαναπήγα στη Σιγκαπούρη, και –κατά τη γνώμη μου– δεν μπορεί καν να συγκριθεί με τις δικές μας πόλεις, τη Shenzhen, τη Dalian, τη Σανγκάη και το Πεκίνο». ⁷

Η αυτοπεποίθηση που προέκυψε από το κινεζικό οικονομικό θαύμα ώθησε, παραδόξως, ορισμένους στοχα-

στές της Κίνας να θέσουν υπό αμφισβήτηση τις βασικές αρχές της επανάστασης της αγοράς που την είχε προκαλέσει. Τώρα που οι κινέζοι στοχαστές θεωρούν δεδομένους τους εκπληκτικούς δείκτες ανάπτυξης της χώρας τους, διερωτώνται μήπως η ιδεολογία που επικράτησε στις δεκαετίες του '80 και του '90 δεν απέφερε τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Η δέσμευση του Deng Xiaoping στην οικονομική ανάπτυξη δέχεται επιθέσεις από εκείνους που θέλουν να μειώσουν τις ανισότητες και να σταματήσουν την περιβαλλοντική καταστροφή. Στο πεδίο της πολιτικής μεταρρύθμισης, ορισμένοι κινέζοι διανοούμενοι διερωτώνται όλο και πιο πολύ αν η φιλελεύθερη δημοκρατία αποτελεί μακροχρόνια το καταλληλότερο μοντέλο για τη χώρα. Και στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής, αμφισβητούν την παραδοχή ότι τα εθνικά κράτη πρέπει να περιθωριοποιηθούν από τις απάτριδες δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης.

Ο πνευματικός απογαλακτισμός για τον οποίο μίλησε ο Cui Zhiyuan επιτέλους καταφθάνει. Με τον ίδιο τρόπο που οι Ευρωπαίοι διακήρυξαν κατά την περίοδο του Διαφωτισμού ότι «ο Θεός πέθανε», και προσπάθησαν να οικοδομήσουν τον κόσμο κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση του ανθρώπου, οι κινέζοι διανοητές διακηρύσσουν σήμερα την ανεξαρτησία τους από ξένα πρότυπα και οικοδομούν το μέλλον με τους δικούς τους όρους. Το ζητούμενο, σύμφωνα με τον πολιτικό επιστήμονα Gan Yang, είναι να εμπνευστούν από την ιστορική εμπειρία της Κίνας και να δημιουργήσουν μια νέα ιδέα της νεωτερικότητας, παρά να εισαγάγουν προκατασκευασμένες θεωρίες από την αλλοδαπή. Γράφει:

Σήμερα διακρίνουμε στην Κίνα τρεις παραδόσεις. Μια παράδοση συγκροτήθηκε κατά τα 28 χρόνια της μεταρρυθμιστικής περιόδου... από το σύνθημα «η αγορά στο κέντρο» περιλαμβανομένων διάφορων εννοιών όπως η ελευθερία και τα ατομικά δικαιώματα. Μια άλλη παράδοση συγκροτήθηκε την εποχή του Μάο Τσε-τουνγκ. Κύρια χαρακτηριστικά της υπήρξαν η ισότητα και η δικαιοσύνη. Η τρίτη παράδοση συγκροτήθηκε στη διάρκεια των χιλιετιών του κινεζικού πολιτισμού, με αναφορά κυρίως την κομφουκιανή φιλοσοφία. Στο παρελθόν συμπεριφερόθηκαμε σαν οι τρεις αυτές παραδόσεις να βρίσκονται σε σύγκρουση μεταξύ τους. Τούτο όμως δεν ευσταθεί.⁸

Δεν είναι η πρώτη φορά που οι Κινέζοι δείχνουν ότι μπορούν να συνδυάσουν την ξένη τεχνογνωσία με την εθνική ταυτότητα. Οι κομφουκιανοί μεταρρυθμιστές του 19ου αιώνα πάσχισαν να στηρίξουν το αυτοκρατορικό σύστημα χρησιμοποιώντας ξένη «λειτουργική γνώση» (*yong*) προκειμένου να διατηρήσουν την ουσία του κινεζικού πολιτισμού (*ti*). Και ο Deng Xiaoping ονόμασε τις οικονομικές του μεταρρυθμίσεις «σοσιαλισμό με κινεζικά χαρακτηριστικά». Ενώ όμως οι προηγούμενες γενιές εκκινούσαν από θέση απομειωτικής αδυναμίας, οι σημερινοί μεταρρυθμιστές συμπλέουν με την αυξανόμενη κινεζική ισχύ. Επιπροσθέτως, πράγμα ακόμα σημαντικότερο, η προσπάθεια αυτή επικουρείται από έναν πνευματικό διάλογο που υπερβαίνει τους διαδρόμους της εξουσίας.

Ο βασιλιάς-διανοούμενος

Το βιβλίο αυτό ασχολείται με την ανάπτυξη της νέας κινεζικής κοσμοθεωρίας. Δείχνει πώς το αίτημα της Κίνας για πνευματική αυτονομία θα λειτουργήσει ως θεμέλιο ενός καινοφανούς προτύπου παγκοσμιοποίησης. Παρακολουθεί τις απόπειρες των κινέζων στοχαστών να συμφιλιώσουν ανταγωνιστικούς μεταξύ τους στόχους, αναζητώντας τρόπους πρόσβασης στις διεθνείς αγορές, προσατεύοντας όμως συγχρόνως την Κίνα από τη λαίλαπα της δημιουργικής καταστροφής που θα μπορούσε να αποδεδιευτεί στο οικονομικό και το πολιτικό της σύστημα. Δείχνει πώς η Κίνα θα καταφέρει να εγκαλέσει τον επίπεδο κόσμο της αμερικανικής παγκοσμιοποίησης προβάλλοντας τον «περιτειχισμένο κόσμο» της κινεζικής σύλληψης. Εμπνεόμενο από συζητήσεις με περισσότερους από 200 κινέζους στοχαστές σε διάστημα μεγαλύτερο της τριετίας, το βιβλίο αυτό αποπειράται να χαρτογραφήσει την πρόσφατη κινεζική χειραφέτηση από τις οικονομικές, πολιτικές και διεθνικές αντιλήψεις της Δύσης, εστιάζοντας στο πώς η νέα σκέψη του Πεκίνου θα μπορούσε να αλλάξει την παγκόσμια τάξη πραγμάτων – αλλάζοντας έτσι και την ίδια τη Δύση.

Δεν διατείνομαι ότι αποτυπώνω όλες τις πεποιθήσεις σχεδόν ενάμισι εκατομμυρίου ανθρώπων, ούτε καν τις απόψεις όλων των κινέζων διανοουμένων, από τους οποίους πολλοί καταδικάστηκαν σε σιωπή είτε φυλακισμένοι είτε διωκόμενοι ή ζώντας εξόριστοι στο εξωτερικό. Το βιβλίο αναφέρεται στους στοχαστές του εσωτερικού. Σ' αυτούς που επέλεξαν να ζήσουν στην Κίνα –μαθαίνοντας να συμβιώνουν με τις συχνές παλινωδίες του καθεστώτος, με

τον έλεγχο και τους περιορισμούς της ελευθερίας που επέβαλαν οι ιθύνοντες– στην προσπάθειά τους της εκ των έσω αλλαγής του συστήματος. Και κατάφεραν μερικές φορές να παρακάμψουν τους διεστραμμένους λογοκριτές τους. Πολλοί εκ των πρωταγωνιστών της ιστορίας μας εκδιώχθηκαν από σημαντικές θέσεις σε ομάδες προβληματισμού και εφημερίδες ακόμα και κατά την περίοδο συγγραφής του βιβλίου – αν και οι ιδέες τους κέρδιζαν σταδιακά έδαφος στο κυβερνητικό στρατόπεδο. Παρά την πανταχού παρούσα απειλή καταπίεσης, φυλάκισης και λογοκρισίας, οι διανοούμενοι της Κίνας έχουν λόγο, μετράνε. Πολλοί από τους διανοουμένους αυτούς έχουν κληθεί να ενημερώσουν προέδρους, πρωθυπουργούς και ανώτερους κομματικούς αξιωματούχους. Στην πραγματικότητα, ασκούν μεγαλύτερη επιρροή από τους ομολόγους τους στις δυτικές χώρες.

Παραδόξως, η σημασία των κινέζων διανοουμένων ενισχύεται από το καταπιεστικό πολιτικό σύστημα της Κίνας που δεν γνωρίζει αντιπολιτευτικά κόμματα, ούτε ανεξάρτητες συνδικαλιστικές οργανώσεις ούτε ανοιχτές αντιπαραθέσεις μεταξύ πολιτικών στελεχών, ενώ τα μέσα μαζικής ενημέρωσης υπάρχουν περισσότερο για να προβάλλουν την κοινωνική αρμονία παρά να προωθούν την πολιτική υπευθυνότητα. Ο πνευματικός διάλογος, σε τέτοιες συνθήκες, μπορεί να υποκαταστήσει την πολιτική, μόνο και μόνο επειδή είναι πιο προσωπικός, πιο επιθετικός και παθιασμένος απ' ό,τι μπορεί να ανεχθεί ένα τυπικό πολιτικό σύστημα. Οι διανοούμενοι μπορούν να συνθέσουν τα συμφέροντα ευρύτερων κοινωνικών δυνάμεων –εργατών, αγροτών, επιχειρηματιών– και να ωθήσουν σε αλλαγές εν ονόματί τους. Οι Κινέζοι αρέσκονται να επι-

χειρηματολογούν περί του κατά πόσον οι διανοούμενοι είναι εκείνοι που επηρεάζουν τις πολιτικές αποφάσεις, ή αν κάποιες ομάδες πολιτικών με επιρροή τούς χρησιμοποιούν ως άτυπα φερέφωνα προκειμένου να προωθήσουν τις δικές τους απόψεις. Με άλλα λόγια, οι συζητήσεις μεταξύ στοχαστών αποβαίνουν τμήμα της πολιτικής διαδικασίας και χρησιμοποιούνται από τους κινέζους ιθύνοντες ως δεξαμενή ιδεών και διαθέσιμων επιλογών πολιτικής. Αν και αρκετοί ακαδημαϊκοί δάσκαλοι παραπονούνται ότι οι κινέζοι διανοούμενοι έχασαν την παραδοσιακή τους αποστολή ως κοινωνική συνείδηση του έθνους –απασχολούμενοι ως κυβερνητικοί υπάλληλοι και ασχολούμενοι με στείρες εξειδικεύσεις– οι ρήξεις μεταξύ αντίπαλων φατριών, όπως η «νεοαριστερά» και η «νεοδεξιά», ανταποκρίνονται σε πραγματικές κοινωνικές διαιρέσεις.

Στοχαστές όπως ο Wang Hui και ο Zhang Weiyong, ο Yu Keping και ο Pan Wei, ο Zheng Bijian και ο Yan Xuetong είναι ακόμα πρακτικά άγνωστοι έξω από την Κίνα. Σύντομα όμως θα αντιληφθούμε ότι ο κόσμος μας αλλάζει με βάση την προβληματική τους. Όλοι τους απέκτησαν την εκτίμηση των κυβερνητικών παραγόντων προβάλλοντας μεταρρυθμιστικά προγράμματα που θα αλλάξουν τη φύση της οικονομίας, της πολιτικής και της εξωτερικής πολιτικής της Κίνας. Είναι στρατευμένοι σε μια παλαιομοδίτικη αντιπαράθεση δεξιάς/αριστεράς, σχετικά με το μέγεθος του κράτους, την κατεύθυνση της πολιτικής μεταρρύθμισης και τη φύση της εξουσίας. Παρά ταύτα, από τα αντιμαχόμενα επιχειρήματα αναδύεται μια νέα φιλοσοφία, η οποία θα έχει σημαντικές επιπτώσεις στον κόσμο.

Προφανώς, οι μεγάλες αποφάσεις λαμβάνονται πάντα από ισχυρούς ηγέτες: η Κίνα δεν θα μπορούσε να προσχωρήσει στην οικονομία της αγοράς χωρίς τον Deng Xiaoping. Ο θατσερισμός δεν θα μπορούσε να υπάρξει χωρίς τη Thatcher. Η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης δεν θα μπορούσε να είχε συντελεστεί χωρίς τον Gorbachev. Και ο πόλεμος στο Ιράκ δεν θα μπορούσε να είχε κηρυχθεί χωρίς τον George Bush. Ωστόσο, παραμένει αδύνατο να συλλάβουμε τη γενικότερη κίνηση των ιστορικών αλλαγών χωρίς τη μελέτη των πνευματικών κινήματων που αποκρυσταλλώνουν ορισμένες ιδέες, πάνω στις οποίες σχεδιάζει και ενεργεί η πολιτική ηγεσία. Η Thatcher δεν ανακάλυψε η ίδια το μονεταρισμό αλλά τον δανείστηκε από ιδέες που είχαν διατυπωθεί και κυκλοφορούσαν πολλά χρόνια πριν. Ο George Bush επηρεάστηκε από τις ιδέες των νεο-συντηρητικών διανοουμένων. Ο Deng Xiaoping δεν αποφάσισε ξαφνικά να ανοίξει την κινεζική αγορά. Επηρεάστηκε από προοπτικές που είχαν διατυπωθεί από κινέζους διανοουμένους, οι οποίοι βρίσκονταν σε επαφή με τη Δύση. Και σήμερα νέες ιδέες αναδύονται μέσα στην ίδια την Κίνα που μπορούν να συγκροτήσουν τον πυρήνα της νέας κινεζικής φιλοσοφίας, την ιδέα του «Περιτειχισμένου Κόσμου».

Σημειώσεις

1. Gang Yang, «Οι τρεις μεγάλες παραδόσεις στη νέα εποχή: Η ώσμωση των τριών παραδόσεων και η εκ νέου ανάδυση του κινεζικού πολιτισμού», διάλεξη στο Πανεπιστήμιο Tsinghua του Πεκίνου το 2006. Μετάφραση στα αγγλικά του Zheng Feng.

2. Victor Hugo, Ανοιχτή επιστολή του Victor Hugo που καταδικάζει τον εμπρησμό του Yuanmingyuan από γαλλικά και βρετανικά στρατεύματα το 1860. Η αγγλική μετάφραση βρίσκεται στο <http://www.pbase.com/chlorophyl/image/69158121>

3. Yu Keping, «Εξαμερικανισμός, δυτικοποίηση, σημασία, εκσυγχρονισμός ή παγκοσμιοποίηση της Κίνας;».

4. Wang Xiaodong, «Ο κινεζικός εθνικισμός υπό τη σκιά της παγκοσμιοποίησης». Αδημοσίευτη διάλεξη στο London School of Economics, 7 Φεβρουαρίου 2005.

5. Cui Zhiyuan, *Di'erci Sixiang Jiefang* [δεύτερη απελευθέρωση της σκέψης], (Χονγκ Κονγκ: Oxford University Press, 1997)

6. Wang Xiaodong, «Ο κινεζικός εθνικισμός...», όπ. παρ.

7. Wang Xiaodong, «Ο κινεζικός εθνικισμός υπό τη σκιά της παγκοσμιοποίησης», διάλεξη στο London School of Economics, 2005.

8. Gan Yang, «Οι τρεις μεγάλες παραδόσεις...», όπ. παρ., υποσ. 1.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Ο καπιταλισμός του Κίτρινου Ποταμού

Τη δεκαετία του 1980 ήμασταν όλοι μεταρρυθμιστές. Ασκούσαμε κριτική στους ξεπερασμένους μαοϊκούς στόχους και πρακτικές. Αντιμετωπίζαμε τη δική μας συγκυρία μέσα από το πρίσμα των ιδεών της Δύσης. Το αποτέλεσμα υπήρξε απλοϊκό και αφηρημένο διότι δεν γνωρίζαμε πραγματικά τι θα συνέβαινε στην Κίνα όταν θα απογειωνόταν η οικονομία της αγοράς. Δεν γνωρίζαμε ότι η λειτουργία της αγοράς θα δημιουργούσε κερδισμένους και χαμένους, πλούσιους και φτωχούς. Νομίζαμε ότι θα ήταν επωφελής για όλους. Και για μερικά χρόνια ήταν πράγματι.

Gan Yang

Τα κουβανέζικα πούρα ήταν το πρώτο πράγμα που τράβηξε την προσοχή μου. Μισή περίπου ντουζίνα κουτιά Cohiba, Romeo y Julieta και Montecristo στοιβάζονταν το ένα πάνω στο άλλο, σχηματίζοντας στο γραφείο του Zhang Weiyang ένα ακατάστατο οικοδόμημα ενδεικτικό των οικονομικών δυνατοτήτων της σύγχρονης Κίνας. Το σχεδόν φροϋδικό αυτό σύμβολο κοινωνικής ισχύος –ισοδύναμο με πολλαπλάσιο του ετήσιου αγροτικού εισοδή-

ματος– μοιάζει με τις «πυραμίδες τσέπης»* που φτιάχνουν οι εργάτες για να φέρνουν καλοτυχία στους πλούσιους. Όπως οι 300 ουρανοξύστες της Σανγκάης και το Ολυμπιακό Στάδιο του Πεκίνου, τα κουτιά αυτά μαρτυρούν τη φύση μιας οικονομίας όπου η εργασία έχει μεταβληθεί σε εμπόρευμα και τα χρήματα ξοδεύονται σχεδόν όσο γρήγορα κερδίζονται.

Για τον Zhang Weiyang, τα ίδια κουτιά αποτελούν επίσης μικροσκοπικούς θύλακες ελευθερίας. Προϊόντα ενός παράλληλου κόσμου –μιας δυτικής δημοκρατίας– που οικοδομήθηκε δίπλα στο κινεζικό κομμουνιστικό κράτος, του οποίου ο δυναμισμός ελπίζει ότι θα αποδυναμώσει και θα αντικαταστήσει σταδιακά τα κατάλοιπα του μαοϊσμού. Όπως και άλλοι φιλελεύθεροι οικονομολόγοι –ή μέλη της «νεοδεξιάς» όπως τους αποκαλούν οι αντίπαλοί τους– πιστεύει ότι η προγραμματισμένη οικονομία αποτελεί το θεμέλιο του πολιτικού αυταρχισμού, ότι η Κίνα δεν θα απελευθερωθεί παρά μόνον όταν διαλυθεί και πουληθεί ο δημόσιος τομέας, και όταν το κράτος συρρικνωθεί και μεταβληθεί σε επικουρικό σώμα με κύρια αποστολή την προστασία των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων. Σύμφωνα με τη «νεοδεξιά», μόνο τότε, μια ανερχόμενη τάξη ιδιοκτητών –μια νέα κοινωνία πολιτών– θα μπορούσε να θέσει τα θεμέλια δημοκρατικού πολιτικού βίου. Για τους λόγους αυτούς, τα πούρα δεν υποδηλώνουν μόνο τη λάμψη του χρήματος, αλλά, ως σύμβολα ιδιόκτητου πλούτου, αποτελούν τον ακρογωνιαίο λίθο του δρόμου προς την ελευθερία.

* «Πυραμίδες τσέπης» (pocket-sized pyramids): μικρογραφικά ομοιώματα πυραμίδων που θεωρείται ότι φέρνουν γούρι και είναι ιδιαίτερος δημοφιλή στους κύκλους των υψηλόβαθμων στελεχών. (Σ.τ.Μ.)

Πίσω από το γραφείο του Zhang Weiyong, μια γυναίλη βιτρίνα γεμάτη με βραβεία και διάφορα αντικείμενα μαρτυρούσε τη διακεκριμένη καριέρα του: δεκάδες βιβλία που έχει συγγράψει ή εκδώσει, φωτογραφίες του με νομπελίστες και αρχηγούς κρατών, διπλώματα από σημαντικά πανεπιστήμια, και ένα δίπλωμα του «Άνδρα του Έτους 2002 της Κινεζικής Οικονομίας» από την Κρατική Κινεζική Τηλεόραση (ΚΚΤ). Όλα επιβεβαίωναν αυτό που είχε πει ο ίδιος: ότι είναι ένας από τους διαπρεπέστερους οικονομολόγους της Κίνας. Η ζωή όμως σήμερα γίνεται ολοένα και δυσκολότερη για οικονομολόγους σαν τον Zhang Weiyong. Μετά από τριάντα χρόνια διοίκησης της Κίνας με εισαγόμενες από τη Δύση ιδέες, αισθάνονται ότι η χώρα στρέφεται τώρα εναντίον τους. Οι δημοσκοπήσεις δείχνουν ότι συνιστούν τη λιγότερο δημοφιλή κοινωνική ομάδα στην Κίνα – περίπου όπως οι τροχονόμοι και οι πωλητές μεταχειρισμένων αυτοκινήτων στο Ηνωμένο Βασίλειο. Η λαϊκή δυσφορία αυξάνεται λόγω του κόστους των μεταρρυθμίσεων και κορυφώνεται με τις εργατικές κινητοποιήσεις που τροφοδοτούνται από την ανησυχία για τις παράνομες κατεδαφίσεις, τη διαφθορά και τους απλήρωτους μισθούς και συντάξεις. Το αποτέλεσμα είναι ότι οι ιδέες της αγοράς καταγγέλλονται από τη «νεοαριστερά» που υπόσχεται μια ηπιότερη μορφή καπιταλισμού. Μαίνεται μια μάχη που στρέφει το κράτος εναντίον της αγοράς, τους κατοίκους των ακτών εναντίον εκείνων της ενδοχώρας, τις πόλεις κατά της υπαίθρου και τους πλούσιους κατά των φτωχών.

Η δικτατορία των οικονομολόγων

Η επιτυχία εξαρτάται εν πολλοίς από τη διαχείριση της συγκυρίας, τομέας στον οποίο διέπρεψε ο Zhang Weiyang. Πήρε το πτυχίο του οικονομικών το 1982 – ακριβώς τη στιγμή που ο Deng Xiaoping άνοιγε τη διαδικασία των μεταρρυθμίσεων. Για τους Δυτικούς, που είναι συνηθισμένοι στην απρόσκοπτη λειτουργία της ανοιχτής κοινωνίας, είναι δύσκολο να κατανοήσουν ένα έντονα καθοδηγητικό κράτος όπως η Κίνα του Deng. Ο Zhang Weiyang χρησιμοποίησε συχνά τη λέξη «ιεραποστολικός» προκειμένου να περιγράψει την αποφασιστικότητα με την οποία η Κίνα προχώρησε στην αναπτυξιακή της πολιτική. Με παρόμοιο τρόπο, ο Franz Kafka, περίφημος χρονικογράφος της κλειστής κοινωνίας, περιγράφει την ιδιομορφία του διαβήματος των κινεζικών αρχών σε μια διαφορετική χρονική περίοδο, στο δοκίμιό του για το Σινικό Τείχος: «Πενήντα χρόνια πριν από την έναρξη των έργων, σε ολόκληρη την περιοχή της Κίνας που θα περιβάλλετο από το Τείχος, η αρχιτεκτονική και κυρίως η οικοδομική τέχνη αναδείχθηκαν ως το σημαντικότερο γνωστικό πεδίο, ενώ όλα τα υπόλοιπα τύγγχαναν κάποιας αναγνώρισης μόνο στο βαθμό που είχαν σχέση με αυτά». ⁹ Όταν ο Zhang Weiyang αποφοίτησε το 1982, επρόκειτο να χτιστεί το νέο τείχος: η κινεζική οικονομία της αγοράς. Το Κομμουνιστικό Κόμμα διακήρυξε ότι η οικονομική ανάπτυξη αποτελεί το «κεντρικό καθήκον», πράγμα που έκανε όλους τους Κινέζους να θέλουν να γίνουν οικονομολόγοι. «Τα οικονομικά», όπως είπε ο Wang Hui, «απέκτησαν ισχύ ηθικής αξίας». ¹⁰

Όσο αναπτυσσόταν η οικονομία, τόσο αύξανε η δύνα-

μη και ο πλούτος των οικονομολόγων. Στελέχωσαν τις κυβερνητικές ομάδες χάραξης πολιτικής, κατάρτισαν προγράμματα ιδιωτικοποιήσεων και διορίστηκαν επικεφαλής των νεοπαγών ιδιωτικοποιημένων επιχειρήσεων (131 από τους 274 ανεξάρτητους διευθυντές των σήμερα καταγεγραμμένων επιχειρήσεων είναι καθηγητές οικονομίας).¹¹ Έγιναν οι νέοι αρχιερείς της Κίνας των οποίων ο λόγος συνεχώς αντέκρουε την επιχειρηματολογία των πρώην μαοϊκών στελεχών (οι οποίοι αποκαλούνταν περιπαιχτικά *fanshipai*, δηλαδή «οτιδηποτιστές», επειδή υποστήριζαν οποιαδήποτε απόφαση του Προέδρου Μάο).¹²

Η «δικτατορία των οικονομολόγων» του Deng Xiaoping, όπως την αποκάλεσαν οι παραγωνισμένοι πολιτειολόγοι, κοινωνιολόγοι και φιλόσοφοι, παρήγαγε εντυπωσιακά αποτελέσματα. Ένας μέσος όρος ετήσιας αύξησης του ΑΕΠ κατά 9% τις τρεις τελευταίες δεκαετίες ανέβασε την Κίνα το 2007 στην τρίτη θέση των μεγαλύτερων οικονομιών του κόσμου. Τριακόσια εκατομμύρια άνθρωποι ξέφυγαν από την απόλυτη φτώχεια, ενώ διακόσια εκατομμύρια εγκατέλειψαν την ύπαιθρο προκειμένου να εργαστούν στη βιομηχανία. Εκατό εκατομμύρια κινέζοι πολίτες συγκροτούν σήμερα τη λεγόμενη μεσαία τάξη και 500.000 έγιναν εκατομμυριούχοι. Και μια νέα γενιά κινεζικών επιχειρήσεων, όπως ο ηλεκτρονικός κολοσσός Lenovo που αγόρασε την IBM και η αυτοκινητοβιομηχανία Nanjing που εξαγόρασε την MG Rover, έκανε την είσοδό της στον παγκόσμιο επιχειρηματικό αστερισμό.

Όπως η προσωπική επιτυχία του Zhang Weiyang, έτσι και το οικονομικό θαύμα της Κίνας οφείλει πολλά στη συγκυρία. Σε αντίθεση με το ρωσικό και το λατινοαμερικανικό παράδειγμα όπου εισήχθησαν μαζικά μέτρα ιδιωτι-

κοποιήσεων και φιλελευθεροποίησης της οικονομίας –τακτική γνωστή ως «θεραπεία-σοκ»–, ο κινέζος ηγέτης Deng Xiaoping δεν είχε εντολή για ριζικές μεταρρυθμίσεις. Πολλά ηγετικά στελέχη του Κομμουνιστικού Κόμματος όπως ο Chen Yun, ο Li Xiannian και ο Deng Liqun είχαν ταχθεί κατά των μεταρρυθμίσεων. Εξακολουθούσαν να πιστεύουν ότι τα προβλήματα της Κίνας θα μπορούσαν να αντιμετωπιστούν με τον εκσυγχρονισμό της προγραμματισμένης οικονομίας και την «επιστημονικοποίηση» της, όπως στη Σοβιετική Ένωση. Ο Deng Xiaoping και οι σύμμαχοί του δεν μπόρεσαν επομένως να επιβάλουν συγκεκριμένα πρότυπα και δεσμευτικά χρονοδιαγράμματα για την οικονομική μεταρρύθμιση της χώρας. Αντίθετα, επέλεξαν διορατικά να «βάλουν μία μία τις πέτρες προκειμένου να περάσουν το ποτάμι», εφαρμόζοντας οριακές αλλαγές, βήμα προς βήμα, χωρίς να αναφέρουν καν τον τελικό προορισμό. Προς όφελος της χώρας του, ο Deng Xiaoping ακολούθησε τη συμβουλή του Bertolt Brecht, ο οποίος έλεγε πως, όταν υπάρχουν εμπόδια, ο ταχύτερος δρόμος μεταξύ δύο σημείων μπορεί να είναι η τεθλασμένη γραμμή.

Το χωριό με τις ζέβρες

Ο Zhang Weiyang χρησιμοποιεί μια προσφιλή του αλληγορία για να εξηγήσει τις μεταρρυθμίσεις στην Κίνα.¹³ Διηγείται την ιστορία ενός χωριού τού οποίου οι κάτοικοι εξαρτώνται από τα άλογα που μεταφέρουν τα πάντα. Οι τοπικοί άρχοντες, που αόκνως υποστήριζαν ότι τα άλογά τους είναι καλύτερα από τις ζέβρες που χρησιμοποιούσε

το διπλανό χωριό, κατακεραύνωναν οποιονδήποτε αμφισβητούσε την αλήθεια των λεγομένων τους. Με την παρέλευση όμως του χρόνου, οι άρχοντες συνειδητοποίησαν ότι οι ζέβρες των γειτόνων τους ήταν πράγματι καλύτερες από τα μίξερα και αδύναμα άλογα των οποίων τα προτερήματα είχαν τόσο έντονα προπαγανδίσει. Έτσι, μετά από χρόνια επαίνων για τις αρετές των αλόγων, αποφάσισαν να υιοθετήσουν τις ζέβρες. Μοναδικό εμπόδιο ήταν να πείσουν τους χωρικούς, οι οποίοι είχαν υποστεί πλήση εγκεφάλου για τα άλογα επί δεκαετίες. Οι άρχοντες έβαλαν μπροστά ένα πανούργο σχέδιο. Κάθε νύχτα, την ώρα του ύπνου, έβαφαν κάποια από τα άλογα με ασπρόμαυρες γραμμές. Όταν ξυπνούσαν οι χωρικοί –σοκαρισμένοι από την παρουσία αυτών των καταραμένων ζώων μεταξύ τους– οι άρχοντες τους καθισούχαζαν λέγοντας ότι δεν είναι πραγματικές ζέβρες, αλλά τα ίδια τα γηραιά τους άλογα διακοσμημένα με λίγες ακίνδυνες χρωματιστές κορδέλες. Οι χωρικοί συνήθισαν σταδιακά στην παρουσία ανάμεσά τους αυτών των περιέργα διακοσμημένων αλόγων. Μετά από αρκετό καιρό, οι άρχοντες άρχισαν να αντικαθιστούν τα βαμμένα άλογα με πραγματικές ζέβρες. Αυτά τα χαρισματικά ζώα άλλαξαν τις τύχες του χωριού, αύξησαν την παραγωγικότητα και δημιούργησαν πλούτο στην ευρύτερη περιοχή. Μόνο μετά από πολλά χρόνια –πολύ μετά την αντικατάσταση όλων των αλόγων από ζέβρες και αφού το χωριό είχε απολαύσει μακροχρόνια ευμάρεια– πρότειναν οι άρχοντες στους πολίτες να κηρύξουν την κοινότητά τους χωριό με ζέβρες και να δεχθούν ότι τα ζώα αυτά υπερέχουν των αλόγων.

Η αλληγορία του Zhang Weiyang αποτελεί εικονογράφηση της περιφημότερης ιδέας του, της θεωρίας της «δι-

πλής τιμολόγησης», την οποία εφάρμοσε για πρώτη φορά το 1984.¹⁴ Υποστήριξε ότι η «διπλή τιμολόγηση» θα επέτρεπε στην κυβέρνηση να μετακινηθεί από το οικονομικό σύστημα όπου οι τιμές καθορίζονταν με κυβερνητικές αποφάσεις (υποχρεωτική διατίμηση) σε σύστημα ελεύθερης διαμόρφωσης των τιμών από την αγορά, χωρίς να χρειαστεί να εγκαταλείψει δημόσια την πίστη της στο σοσιαλισμό και χωρίς να έρθει σε σύγκρουση με τις τοπικές διοικητικές αρχές που εμπιστεύονταν ακόμα τον κεντρικό σχεδιασμό. Σύμφωνα με την προσέγγιση του Zhang Weiyang, ορισμένα αγαθά και υπηρεσίες θα εξακολουθούσαν να προσφέρονται σε κεντρικά ελεγχόμενες τιμές, ενώ άλλα αγαθά και υπηρεσίες θα πωλούνταν σε τιμές αγοράς. Σταδιακά, η αναλογία των προϊόντων που προσφέρονταν σε τιμές αγοράς αύξανε συνεχώς, ώσπου στις αρχές της δεκαετίας του '90 όλα σχεδόν τα αγαθά και οι υπηρεσίες πωλούνταν σε τιμές αγοράς. Η προσέγγιση της «διπλής τιμολόγησης» ενσωματώνει το συνδυασμό πραγματισμού και προοδευτισμού που επέτρεψε στους κινέζους μεταρρυθμιστές να παρακάμψουν τα εμπόδια χωρίς να συγκρουστούν μετωπικά με τους διαφωνούντες. Αντί να κατεδαφίσουν πάραυτα το παλιό σύστημα κεντρικού σχεδιασμού της οικονομίας, δημιούργησαν καταρχήν μια παράλληλη μ' αυτό πραγματικότητα. Και όταν η κατάσταση καλυτέρευσε, μεταρρύθμισαν το παλιό σύστημα αποδίδοντάς του τα άριστα χαρακτηριστικά των νέων αλλαγών.

*Ο καπιταλισμός του Ποταμού
των Μαργαριταριών: από τη διαρκή επανάσταση
στη διαρκή καινοτομία*

Ο Zhang Weiyong δεν ήταν ο μόνος που υποστήριξε την εισαγωγή της «διπλής τιμολόγησης», ήταν όμως ο πρώτος που το έκανε δημόσια. Του δόθηκε αμέσως περίοπτη θέση στην Επιτροπή για τη Θεσμική Μεταρρύθμιση του Κράτους, που διατήρησε από το 1984 μέχρι το 1990. Ο Zhang Weiyong υπήρξε μέλος ομάδας νεαρών αξιωματούχων που βρήκαν τρόπους να καταστήσουν τις ιδέες της αγοράς ανεκτές από τη γηραιότερη κομμουνιστική ελίτ. Στόχος τους ήταν να μεταμφιέσουν όσο πιο πολλά άλογα μπορούσαν – να δημιουργήσουν μια παράλληλη αγορά μέσα στο κέλυφος της σοσιαλιστικής Κίνας.

Οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις της Κίνας άρχισαν στην ύπαιθρο με τη διάλυση των «λαϊκών κοινοτήτων» και το τέλος των κολεκτιβιστικών αγροκτημάτων το 1979. Για περισσότερες από δύο δεκαετίες πριν, η ζωή στην ύπαιθρο οργανωνόταν γύρω από συλλογικές «μονάδες εργασίας», των οποίων τα μέλη ζούσαν, δούλευαν και έτρωγαν μαζί. Η μονάδα εργασίας προοριζόταν να αντικαταστήσει την οικογένεια ως πρωταρχικός πυρήνας της οικονομικής δραστηριότητας και του κοινωνικού βίου. Με την εγκαινίαση της «μεταρρυθμιστικής εποχής», τα συλλογικά αυτά αγροκτήματα καταργήθηκαν και αντικαταστάθηκαν από μικρές γεωργικές επιχειρήσεις οι οποίες ελέγχονταν από μεμονωμένες οικογένειες που αποφάσιζαν για το τι θα καλλιεργήσουν, και –κυρίως– καρπώνονταν το κέρδος από την εργασία τους. Τούτο οδήγησε σε κατακόρυφη άνοδο της παραγωγικότητας στη γεωρ-

γία, που απελευθέρωσε χιλιάδες καλλιεργητές από τις αγροτικές ενασχολήσεις τους. Οι άνθρωποι αυτοί βρήκαν σύντομα δουλειά στα δημιουργούμενα μικρά ιδιωτικά εργοστάσια –γνωστά ως «Επιχειρήσεις πόλεων και χωριών»– τα οποία ξεφύτρωναν σε όλη την ύπαιθρο. Ο πλούτος που δημιουργήθηκε από την αγροτική επανάσταση της Κίνας επέτρεψε στις τοπικές κυβερνήσεις να επωφεληθούν από τα εισοδήματα που προέκυψαν λόγω της λειτουργίας της ιδιωτικής βιομηχανίας. Τα πρωτόλεια όμως αυτά επιτεύγματα της αγοράς δεν ενθουσίαζαν αρκετά τον Zhang Weiyang και τους συναδέλφους του. Γι' αυτούς, ήταν μόνο η αρχή.

Στην πορεία της αναζήτησης μιας νέας Κίνας, έστρεψαν την προσοχή τους από τις απομονωμένες αγροτικές πεδιάδες όπου είχε αρχίσει η οικονομική μεταρρύθμιση στις επαρχίες της ανατολικής ακτής με έξοδο στη θάλασσα. Στις αρχές της δεκαετίας του '80, η Shenzhen ήταν ένα ασήμαντο ψαροχώρι που προσπόριζε γλίσχρες προσόδους σε μερικές χιλιάδες κατοίκους του. Μέσα στις τρεις τελευταίες δεκαετίες εξελίχθηκε σε εμβληματική πόλη του κινεζικού καπιταλισμού, που χτίστηκε από τον Zhang Weiyang και τους συναδέλφους του. Εξαιτίας της γειτνιάσής της με το Χονγκ Κονγκ, ο Deng Xiaoping επέλεξε τη Shenzhen ως πρώτη «Ειδική οικονομική ζώνη», προσφέροντας στις τοπικές αρχές φορολογικές απαλλαγές, ειδικές νομοθετικές ρυθμίσεις και άδειες για την πιλοτική εφαρμογή νέων ιδεών για τη λειτουργία της αγοράς. Οι αρχιτέκτονες των μεταρρυθμίσεων στη Shenzhen δεν ενδιαφέρονταν απλώς να επεκτείνουν εκεί τη χαμηλής τεχνολογίας επανάσταση που είχε συντελεστεί στην ύπαιθρο στην αρχή της περιόδου «ανοίγματος και μεταρ-

ρυθμίσεων». Ήθελαν να οικοδομήσουν υψηλής τεχνολογίας και έντασης κεφαλαίου μονάδες που θα ήταν σε θέση να παράγουν μαζικά προϊόντα με μεγάλη προστιθέμενη αξία ώστε να ανταγωνιστούν άμεσα τα αντίστοιχα δυτικά. Προκειμένου να αποκτήσουν την τεχνολογία και τα αναγκαία κεφάλαια ώστε να υλοποιήσουν τα όνειρά τους, οι τοπικές αρχές προσπάθησαν να προσελκύσουν επενδύσεις από το εξωτερικό. Από μόνη της η Shenzhen κατάφερε να συγκεντρώσει 30 δισεκατομμύρια δολάρια από ξένες επενδύσεις και να χτίσει εργοστάσια, δρόμους και λιμάνια. Το μυστικό της επιτυχίας της Shenzhen υπήρξε η στροφή της στις εξαγωγές και όχι στην εσωτερική κατανάλωση. Η απόφαση να ανοίξει η «Ειδική Οικονομική Ζώνη» προς τον έξω κόσμο έδωσε ώθηση στην ανάπτυξη μη κρατικού παραγωγικού τομέα, διότι οι ξένες επιχειρήσεις μπορούσαν πλέον να προχωρήσουν σε κοινοπραξίες και να ιδρύσουν ανώνυμες εταιρείες. Το αποτέλεσμα ήταν ότι ήδη το 1992 η μισή βιομηχανική παραγωγή της Κίνας προερχόταν από τον ιδιωτικό τομέα.¹⁵

Το σχέδιο αυτό δημιουργίας ζωνών ριζοσπαστικού πειραματισμού για την παραγωγή περισσότερων αγαθών και υπηρεσιών υψηλής προστιθέμενης αξίας υπήρξε το κλειδί της επιτυχίας της Κίνας. Οι ζώνες αυτές ήταν μεγάλης έντασης κεφαλαίου και απαιτούσαν χρηματοδότηση από τα υψηλότερα νομισματικά αποθέματα της χώρας και από τις εισπράξεις των εξαγωγών, παρά από την εσωτερική κατανάλωση. Βασίζονταν στην εμπορευματοποίηση της εργασίας, καθώς οι παραθαλάσσιες περιοχές μπορούσαν να αντλούν απεριόριστο αριθμό εργατών από την ενδοχώρα, συμπιέζοντας έτσι τους αστικούς μισθούς. Και επικρατούσε ανεμπόδιση οικονομική ελευθερία επιτρέ-